

**PARLAMENT ISHONCHINING INSTITUTSIONAL DINAMIKASI:
KONSTRUKTIV VA DESTRUKTIV MODELLARNING QIYOSIY TAHLILI
HAMDA ULARNING O‘ZBEKISTONNING 2023-YILGI
KONSTITUTSIYASIGA TATBIQI**

Isokov Ramziddin Muxiddin o‘g‘li

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti

“Amaliy siyosatshunoclik yo‘nalishi”

1-bosqich magistrurasi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ishonchsizlik votumining qiyosiy institutsional tahlili keltirilgan bo‘lib, an’anaviy destruktiv model hamda Germaniya asos solgan konstruktiv model o‘zaro taqqoslanadi. “Prinsipial-Agent” nazariyasidan foydalangan holda, tadqiqot ushbu modellarning barqarorlashtiruvchi mexanizmlarini baholaydi va ularni O‘zbekiston Respublikasining 2023-yilda yangi tahrirda qabul qilingan Konstitutsiyasiga tatbiq etadi. Maqola demokratik nazoratga zarar yetkazmagan holda ijro etuvchi hokimiyat barqarorligini saqlab qolish uchun milliy qonunchilikka konstruktiv votum elementlarini kiritish bo‘yicha tavsiyalar bilan yakunlanadi.

Abstract: This article provides a comparative institutional analysis of the vote of no confidence, contrasting the traditional destructive model with the constructive model pioneered by Germany. Utilizing Principal-Agent theory, the study evaluates the stabilizing mechanisms of these models and applies them to the newly revised 2023 Constitution of the Republic of Uzbekistan. The article concludes with recommendations for introducing constructive vote elements into national legislation to maintain executive stability without compromising democratic oversight.

Аннотация: В данной статье представлен сравнительный институциональный анализ вотума недоверия, в котором сопоставляются традиционная деструктивная модель и конструктивная модель, впервые примененная в Германии. С

использованием теории «Принципал-Агент» в исследовании оцениваются стабилизирующие механизмы данных моделей и их применимость к Конституции Республики Узбекистан в новой редакции, принятой в 2023 году. Статья завершается рекомендациями по внедрению элементов конструктивного вотума в национальное законодательство для сохранения стабильности исполнительной власти без ущерба для демократического контроля.

Kalit soʻzlar: Ishonchsizlik votumi, konstruktiv model, destruktiv model, parlament nazorati, hukumat hisobdorligi, Prinsipial-Agent nazariyasi, Oʻzbekiston Konstitutsiyasi, aralash saylov tizimi.

Keywords: Vote of no confidence, constructive model, destructive model, parliamentary oversight, government accountability, Principal-Agent theory, Constitution of Uzbekistan, mixed electoral system.

Ключевые слова: Вотум недоверия, конструктивная модель, деструктивная модель, парламентский контроль, подотчетность правительства, теория Принципал-Агент, Конституция Узбекистана, смешанная избирательная система.

Kirish

Parlament nazorati va ijro etuvchi hokimiyat hisobdorligi arxitekturasi zamonaviy demokratik boshqaruvning poydevori hisoblanadi. Hokimiyatning qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi tarmoqlari oʻrtasidagi muvozanatni saqlashga qaratilgan koʻplab institutsional mexanizmlar orasida ishonchsizlik votumi eng oliy konstitutsiyaviy vosita hisoblanadi.

Bu — qonun chiqaruvchi organ ijro etuvchi hokimiyat ustidan oʻz ustunligini amalga oshiradigan va hukumat xalq vakillarining qoʻllab-quvvatlashini yoʻqotgan taqdirda uni isteʼfoga chiqishga majbur qiladigan yakuniy sanksiyadir. Biroq, ushbu mexanizmning institutsional dizayni turli davlatlarda turlicha boʻlib, butunlay farq qiluvchi siyosiy oqibatlarga olib keladi. Oʻzining aniq konstitutsiyaviy tuzilishiga toʻliq bogʻliq holda, ishonchsizlik votumi yo demokratik hisobdorlikning hal qiluvchi kafolati boʻlib xizmat

qilishi, yoki surunkali siyosiy beqarorlik, hukumat falaji hamda tizimli inqirozlar katalizatoriga aylanishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi misolida parlament nazoratining evolyutsiyasi tarixiy ahamiyatga ega bo‘lgan transformatsion bosqichga qadam qo‘ydi. 2023-yil 30-aprelda bo‘lib o‘tgan umumxalq konstitutsiyaviy referendumini davlatning huquqiy, siyosiy va ijtimoiy tarixida burilish nuqtasi bo‘ldi (undagi ishtirok etish darajasi 84,5 foizni tashkil etib, saylovchilarning 90,2 foizi tomonidan ma’qullandi)¹.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yangi tahrirda qabul qilinishi kengroq “Yangi O‘zbekiston” islohotlar kun tartibining negizini tashkil etib, davlatni postsovet davriga xos bo‘lgan o‘ta markazlashgan ijroiya apparatidan yanada muvozanatli, erkin va hisobdor institutsional tizimga o‘tkazishga qaratilgan.

2023-yilgi Konstitutsiyaning 2-moddasi davlat xalq irodasini ifoda etishi, davlat organlari va mansabdor shaxslar jamiyat hamda fuqarolar oldida so‘zsiz hisobdor ekanligini qat’iy belgilab, shu orqali ijro etuvchi hokimiyat hisobdorligi tamoyilini daxlsiz konstitutsiyaviy majburiyat sifatida mustahkamladi².

Ushbu tamoyilni amaliyotga tatbiq etish maqsadida, yangilangan Konstitutsiya qonun chiqaruvchi tarmoq va Vazirlar Mahkamasi o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni ataylab qayta ko‘rib chiqqan holda, Oliy Majlisning nazorat vakolatlarini sezilarli darajada kengaytirdi³. Ushbu institutsional qayta ko‘rib chiqishning markazida Bosh vazirga nisbatan ishonchsizlik votumi mexanizmini formallashtirish va takomillashtirish yotadi.

Ushbu mexanizmning mavjudligi demokratlashtirish va parlamentarizmni mustahkamlash sari tashlangan muhim qadam bo‘lsa-da, ishonch votumining funksional

¹ **Library of Congress.** Uzbekistan: New Constitution Takes Effect [Elektron manba] // Global Legal Monitor. – 2023.

² O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (2023-yil 30-apreldagi referendum natijalariga ko‘ra qabul qilingan tahriri). – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.

³ Rakhimov, M., Bekov, I. Participation of Factions of Political Parties in the Process of Parliamentary Oversight [Elektron manba] // Neliti. – 2020.

samaradorligi butunlay uning tarkibiy dizayniga bog‘liqdir. Global konstitutsiyaviy amaliyot ishonchsizlik votumini asosan ikkita asosiy modelga ajratadi: parlamentga hukumatni muqobil nomzod taklif qilmasdan tarqatib yuborish imkonini beruvchi destruktiv (yoki oddiy) votum; hamda bir vaqtning o‘zida vorisni saylashni talab qiluvchi konstruktiv votum.

Tadqiqot maqsadi: Jahon amaliyotidagi ishonchsizlik votumining ikkita asosiy — konstruktiv va destruktiv — modellarini keng qamrovli qiyosiy tahlil qilish hamda ushbu nazariy va amaliy mexanizmlarni, xususan, so‘nggi konstitutsiyaviy islohotlar va aralash saylov tizimiga strategik o‘tish sharoitida O‘zbekistonning milliy qonunchiligiga tatbiq etish istiqbollari o‘rganish.

Mavzuning o‘rganilganlik darajasi (Adabiyotlar sharhi)

Qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi organlar o‘rtasidagi dinamik munosabatlarni tushunishning nazariy asosi qiyosiy institutsional tahlilda hukmron va o‘ta samarali paradigmmaga aylangan “Prinsipial-Agent” nazariyasiga borib taqaladi.

Parlamentar va aralash demokratik tizimlarda siyosatshunoslar davlat boshqaruvini statik ierarxiya sifatida emas, balki vakolat topshirish va hisobdorlikning uzluksiz zanjiri sifatida talqin qiladilar. Saylovchilar (yakuniy prinsipial) siyosatni belgilash vakolatini parlamentga (agentga) topshiradi; parlament (endi prinsipial sifatida harakat qilib) ijro etuvchi hokimiyatni vazirlar mahkamasi va bosh vazirga (agentga) topshiradi; vazirlar mahkamasi esa o‘z navbatida qonunlar ijrosini davlat xizmatchilariga (byurokrtiyaga) topshiradi⁴.

Kare Strom ushbu murakkab vakolat topshirish zanjirlarini batafsil tahlil qilib, demokratik hisobdorlik butunlay prinsipialning agentlarni kuzatish va agentlar o‘z

⁴ Strøm, K. Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies // European Journal of Political Research. – 2000. – Vol. 37, No. 3.

majburiyatlaridan chetga chiqqanda jiddiy sanksiyalar qo‘llash qobiliyatiga bog‘liqligini ta’kidlaydi.

Strom ishonchsizlik votumini ushbu zanjirdagi eng asosiy sanksiya mexanizmi deb hisoblaydi, u vazirlar mahkamasining qonun chiqaruvchi organ ko‘pchiligi oldida doimiy hisobdor bo‘lishini ta’minlaydi. Ishonchli, funksional iste’foga chiqarish xavfi bo‘lmasa, prinsipial-agent munosabatlari muqarrar ravishda buziladi, bu esa ijro etuvchi hokimiyatning o‘z vakolatlaridan oshib ketishiga, javobgarlikning pasayishiga yoki institutsional nazariyotchilar ta’biri bilan aytganda “agentning bo‘yin tovlashiga” olib keladi⁵.

Jon Huber ishonch votumi tartib-qoidalarining ilg‘or rasmiy modellarini taqdim etish orqali ushbu fundamental nazariyani yanada rivojlantiradi. Huberning tahlili shuni ko‘rsatadiki, ishonch votumini tartibga soluvchi tarkibiy qoidalar hokimiyat muvozanatini belgilab beradi; hukumatni ag‘darishni o‘ta osonlashtiradigan qoidalar ijro etuvchi hokimiyatning zaiflashishiga va qonun chiqaruvchi organning ustunligiga olib keladi, ijro etuvchi hokimiyatni haddan tashqari himoya qiladigan qoidalar esa davlatning demokratik javobgarligiga putur yetkazadi.

Arend Leypxart o‘zining asarida davlatlarni majoritar va konsensusli modellarga ajratib, parlamentning ishonchni qaytarib olish qulayligi siyosiy tizimning raqobatbardosh ikki partiyaviy ustunlikni yoki hamkorlikdagi ko‘p partiyaviy koalitsiyalarni shakllantirishiga bevosita ta’sir qilishini ta’kidlaydi.

O‘zbekiston Respublikasi doirasida mahalliy huquqshunos va siyosatshunos olimlar parlamentarizm va konstitutsiyaviy huquqning jadal evolyutsiyasiga o‘z e’tiborlarini qaratmoqdalar. M. Mirakulov kabi olimlar “Yangi O‘zbekiston”ni barpo etishga qaratilgan kompleks islohotlarni hujjatlashtirib, mahalliy va milliy ijro etuvchi vakolatlar ustidan

⁵ Constitution of the Kingdom of Spain. Article 113. – Madrid: Boletín Oficial del Estado.

kuchli parlament nazoratini talab qiluvchi “inson-jamiyat-davlat” paradigmasiga o‘tishni ta’kidlaydilar⁶.

G. Ismoilova 2023-yildagi konstitutsiyaviy yangilanish davlatning o‘z fuqarolari bilan munosabatlarini tubdan o‘zgartirganligini, asosiy huquqlarni kengaytirganligini va 1992-yildan beri hukmron bo‘lib kelgan ijro etuvchi hokimiyat ustunligiga tarkibiy cheklovlar kiritganligini alohida qayd etadi⁷.

Shuningdek, M. Rahimov va I. Bekov kabi tahlilchilar ro‘yxatga olingan siyosiy partiyalar va parlament fraksiyalarining Vazirlar Mahkamasi ustidan tizimli nazoratni amalga oshirishdagi o‘sib borayotgan institutsional rolini o‘rganishgan⁸. Bu esa O‘zbekistonning ichki konstitutsiyaviy mexanizmlarini demokratik hisobdorlik va tizimli barqarorlik o‘rtasidagi nozik muvozanatni saqlashni ta’minlash uchun ilg‘or xalqaro tajribaga moslashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot maqsadiga to‘liq erishish va mustahkam nazariy-amaliy asos yaratish maqsadida ushbu ishda nazariy, empirik va huquqiy-tahliliy usullarni o‘zida mujassam etgan ko‘p bosqichli metodologik yondashuv qo‘llanildi.

Tizimli tahlil usuli ishonchsizlik votumining umumiy konsepsiyasini uning tarkibiy protsessual va funksional elementlariga ajratish uchun ishlatiladi. Ishonch votumini qo‘zg‘atuvchi aniq o‘zgaruvchilarni (masalan, tashabbus chegaralari, ovoz berish uchun ko‘pchilik talabi) ajratib ko‘rsatish orqali tahlil ma’lum konstitutsiyaviy konfiguratsiyalarning qanday qilib turlicha siyosiy realliklarni keltirib chiqarishini baholaydi.

⁶ Mirakulov, M. Post-Soviet transformations and the contemporary history of Uzbekistan // Central Asia Program. – 2021.

⁷ Ismailova, G. Uzbekistan's Proposed Constitutional Overhaul: Charting a Course Toward Liberal Values in Central Asia [Elektron manba] // ConstitutionNet. – 2023

⁸ Inter-Parliamentary Union (IPU). Parliaments and Human Rights. – Geneva: IPU, 2016.

Qiyosiy-huquqiy metod tadqiqotning empirik o‘zagi bo‘lib xizmat qiladi. Buyuk Britaniya va Fransiya To‘rtinchi Respublikasi uning ham majoritar tizimda funksional qo‘llanilishini, ham proporsional tizimda halokatli nosamaradorligini ko‘rsatib beruvchi destruktiv (oddiy) modelning so‘zsiz arxetiplari sifatida tahlil qilinadi.

Bunga ziddiyotli o‘laroq, Germaniya Federativ Respublikasi (xususan, Asosiy qonunning 67-moddasi) va Ispaniya Qirolligi (1978-yilgi Konstitutsiyaning 113-moddasi) konstruktiv ishonchsizlik votumining asosiy modellari sifatida o‘rganiladi. Ushbu o‘rnatilgan xalqaro mezonlar keyinchalik 2023-yilgi Konstitutsiyaning 117 va 119-moddalarini matniy tahlil qilish orqali O‘zbekiston Respublikasining o‘ziga xos huquqiy arxitekturasiga taqqoslanadi.

Nihoyat, olingan xulosalarni kontekstualashtirish uchun **institutsional yondashuv** qo‘llaniladi. Prinsipial-Agent nazariyasiga asoslanib, ushbu usul rasmiy qoidalar ratsional siyosiy aktorlarning xatti-harakatlarini qanday qilib faol boshqarishi va cheklashini tahlil qiladi.

Asosiy tahlil va natijalar

Destruktiv (oddiy) ishonchsizlik votumi tahlili

Destruktiv ishonchsizlik votumi parlament sanksiyasining an’anaviy va tarixan eng keng tarqalgan shaklidir. Tarkibiy jihatdan ushbu model parlament a’zolarining ma’lum qismiga amaldagi hukumatga ishonchsizlik bildirish haqidagi rasmiy taklifni kiritish imkonini beradi. Agar taklif qabul qilinsa, hukumat iste’foga chiqishga majbur bo‘ladi yoki davlat rahbari muddatidan oldin saylovlar o‘tkazish uchun parlamentni tarqatib yuborishi kerak bo‘ladi⁹.

⁹ Stroikov. The results of the 2024 parliamentary elections in Uzbekistan and the modernization of electoral processes // RCSI Journals Platform. – 2024.

Destruktiv modelning hal qiluvchi, asosiy xususiyati shundaki, u mavjud ijro etuvchi mandatni bir vaqtning o'zida o'rniga yangisini yaratmasdan yoki talab qilmasdan turib bekor qiladi.

Buyuk Britaniya ushbu modelning klassik kelib chiqish nuqtasi bo'lib xizmat qiladi. Ushbu tizim Buyuk Britaniyada asosan fraksiyalanishni tarkibiy jihatdan cheklaydigan va an'anaviy ravishda kuchli ikki partiyaviy tizimni yuzaga keltiradigan majoritar saylov tizimi tufayli nisbatan barqaror ishlaydi.

Biroq, destruktiv ishonchsizlik votumi proporsional vakillik va qattiq bo'linib ketgan ko'p partiyaviy parlamentlar bilan ajralib turadigan siyosiy tizimlarga ko'chirilganda, institutsional oqibatlar ko'pincha halokatli bo'ladi. Ushbu tizimli nosozlikning eng yorqin tarixiy namunasi 1946-yildan 1958-yildagi halokatigacha mavjud bo'lgan Fransiya To'rtinchi Respublikasi hisoblanadi. Urushdan keyingi Fransiya konstitutsiyasi o'ta tarqoq va murosasiz mafkuraviy lagerlarga bo'lingan parlamentni yuzaga keltirdi.

Ushbu kuchli tarqoq landshaftda destruktiv ishonchsizlik votumi siyosatshunoslikda "salbiy ko'pchilik" (negative majority) deb ataladigan fenomenning paydo bo'lishiga yordam berdi¹⁰. Salbiy ko'pchilik o'zaro qarama-qarshi siyosiy fraksiyalar umumiy siyosiy platformaga yoki yashovchan voris koalitsiyasini tuzish qobiliyatiga ega bo'lmasalar-da, faqat amaldagi hukumatni ag'darish maqsadi yo'lida birlashganda yuzaga keladi.

Konstitutsiyaviy huquqshunos Jovanni Sartori (Giovanni Sartori) ta'kidlaganidek, garchi u yoki bu hukumatni ag'darishga qodir "salbiy ko'pchilik" doimo mavjud bo'lsa-da, aniq muqobil siyosat yoki bosh vazirni qo'llab-quvvatlovchi "ijobiy ko'pchilik" deyarli hech qachon mavjud bo'lmagan. Ushbu institutsional nuqson surunkali hukumat beqarorligiga olib keldi va oxir-oqibat Fransiya davlatini Jazoirdagi inqirozga javob berishga butunlay qodir bo'lmagan holatga tushirdi.

¹⁰ Strøm, K. Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies // European Journal of Political Research. – 2000. – Vol. 37, No. 3.

Konstruktiv ishonchsizlik votumi tahlili

Konstruktiv ishonchsizlik votumi zamonaviy konstitutsiyaviy muhandislikdagi eng muhim va muvaffaqiyatli innovatsiyalardan biri bo‘lib, maxsus “salbiy ko‘pchilik” tizimli xavfini neytrallash uchun ishlab chiqilgan. Ushbu mexanizmning paydo bo‘lishi Germaniyadagi Veymar Respublikasining halokatiga borib taqaladi.

Ekstremistik partiyalar mo‘tadil kanslerlarni ag‘darish uchun muntazam ravishda salbiy ko‘pchilikni tashkil etgan, biroq yangi hukumatlar tuzish uchun bir-biri bilan yoki markaz bilan hamkorlik qilishni qat’iyan rad etgan, bu esa demokratik tuzumning qulashiga olib kelgan.

Ushbu halokatli institutsional zaiflikni anglagan holda, Germaniya Federativ Respublikasi uchun 1949-yilgi Asosiy qonun mualliflari konstruktiv ishonchsizlik votumini yaratdilar. Asosiy qonunning 67-moddasida mustahkamlangan mexanizmga ko‘ra, Bundestag Federal Kanslerga nisbatan ishonchsizlikni faqatgina o‘z a‘zolarining ko‘pchiligi bilan vorisni saylash hamda Federal Prezidentdan amaldagi Kanslerni lavozimidan ozod etishni so‘rash orqaligina bildirishi mumkin.

67-moddaning institutsional yutug‘i shundaki, u ijro etuvchi hokimiyatni ishdan bo‘shatish harakatini ijro etuvchi hokimiyatni tayinlash (investiture) harakati bilan uzviy bog‘laydi. Qonun chiqaruvchi organdan aniq, nomi ko‘rsatilgan voris atrofida birlashishni talab qilish orqali konstruktiv model faqatgina haqiqiy “ijobiy ko‘pchilik” hukumatni ag‘darib tashlay olishini kafolatlaydi.

Murosasiz ekstremistlar endi shunchaki xaos keltirib chiqarish uchun birlasha olmaydi; agar ular haqiqatan ham bosh vazirni chetlatishni xohlasalar, hokimiyatni kim egallashi bo‘yicha kelishib olishlari va ishlay oladigan yashovchan koalitsiya tuzishlari shart.

Germaniya modelining shubhasiz muvaffaqiyati uning Yevropadagi keyingi demokratik tranzitlarda, xususan, Ispaniya Qirolligida qabul qilinishiga katta ta’sir ko‘rsatdi. 1978-yilgi Ispaniya Konstitutsiyasining 113-moddasi konstruktiv ishonchsizlik

votumini qat'iy mustahkamlagan. Ispaniyaning zamonaviy ko'p partiyaviy manzarasi sharoitida konstruktiv talab fursattalab koalitsiyalarning mamlakatni xavfli hokimiyat vakuumiga tortib ketishining doimiy ravishda oldini olib kelmoqda.

Konstruktiv votumning tizimli ta'siri chuqurdir. U butun isbotlash yukini hukumatdan muxolifatga o'tkazadi, mayda inqirozlarni samarali ravishda siyosilashtirishdan saqlaydi va vazirlar mahkamasi umrini sezilarli darajada uzaytiradi.

O'zbekiston amaliyoti bilan qiyoslash

O'zbekiston Respublikasi hozirgi kunda ushbu global konstitutsiyaviy diotomiyaning qayerida turganligini aniqlash uchun yangi 2023-yilgi Konstitutsiyani tizimli tahlil qilish talab etiladi. Ijro etuvchi hokimiyatni iste'foga chiqarishning protsessual mexanizmlari asosan 117 va 119-moddalar bilan tartibga solinadi.

119-modda ishonchsizlik votumi bo'yicha o'ta aniq tartibni belgilab beradi. Unga ko'ra, agar Bosh vazir va Qonunchilik palatasi o'rtasida "doimiy ziddiyatlar" yuzaga kelsa, ishonchsizlik votumi bo'yicha taklif deputatlar umumiy sonining kamida uchdan bir qismi tomonidan rasman kiritilsagina muhokamaga qo'yilishi mumkin.

Muammo keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan band shuni taqozo etadiki, ovoz berish Qonunchilik palatasi deputatlari umumiy sonining kamida uchdan ikki qismi uni yoqlab ovoz bergan taqdirdagina qabul qilingan hisoblanadi. Ma'qullangan taqdirda, Vazirlar Mahkamasining butun tarkibi Bosh vazir bilan birgalikda iste'foga chiqishi shart.

Ushbu huquqiy ramkani baholash noyob, o'ta o'ziga xos institutsional gibriddni ochib beradi. Aslini olganda, O'zbekistondagi mexanizm destruktiv ishonchsizlik votumi hisoblanadi, chunki u bosh vazirlikka muqobil nomzodni ko'rsatishni talab qiluvchi konstitutsiyaviy majburiyatni o'z ichiga olmaydi.

Biroq, hukumat beqarorligining o'ziga xos xavflarini chuqur anglagan holda, konstitutsiya ijodkorlari boshqacha turdagi himoya vositasini o'ylab topdilar: o'ta yuqori ovoz berish chegarasi. Germaniya va Ispaniyaning konstruktiv modellari davlat

barqarorligini himoya qilish uchun muhim talab (vorisni nomlash) bilan birgalikda mutlaq ko'pchilik chegarasidan foydalansa-da, O'zbekiston modeli barqarorlashtiruvchi effektga erishish uchun faqatgina raqamli talab sifatida superko'pchilik (2/3) chegarasidan foydalanadi.

Ushbu **“O'ta ko'pchilik ovozga asoslangan destruktiv” (Supermajority Destructive)** modelning qiyosiy institutsional tahlili uning bir nechta chuqur oqibatlarini ko'rsatadi:

- **Asossiz to'siqlardan himoya:** 2/3 qismlik chegara tarqoq muxolifat yoki tor “salbiy ko'pchilik” uchun hukumatni asossiz ravishda ag'darishni deyarli imkonsiz qiladi.
- **Jazosizlik xavfi :** Prinsipial-Agent nazariyasining tahliliy nuqtai nazaridan, haddan tashqari yuqori raqamli chegara amaldagi hisobdorlikni jiddiy ravishda zaiflashtirishi mumkin. Agar agent (hukumat) prinsipialdan (parlamentdan) yakuniy sanksiyani qo'llash uchun deyarli erishib bo'lmaydigan 66,6 foizlik konsensus talab etilishini bilsa, ishonchsizlik xavfi o'zining jilovlash kuchini yo'qotadi.
- **Vorislik yo'lining yo'qligi:** Superko'pchilik to'sig'idan o'tililsa, 119-moddaning destruktiv tabiati hukumat butunlay o'rniga voris tayyorlanmasdan qulashini anglatadi, bu esa institutsional dizayn oldini olishga qaratilgan potentsial hokimiyat vakuumini aynan o'zini yaratadi.

Ushbu konstitutsiyaviy mexanizmning dinamikasi O'zbekistonning jadal o'zgarib borayotgan saylov manzarasi doirasida yaqindan o'rganilishi kerak. 2024-yil oktabr oyida bo'lib o'tgan tarixiy parlament saylovlari mamlakatni sof majoritar tizimdan aralash saylov tizimiga rasman o'tkazdi. Proporsional vakillikning joriy etilishi qonun chiqaruvchi organning matematik va siyosiy tarkibini o'z-o'zidan va butunlay o'zgartiradi.

Siyosiy raqobat muqarrar ravishda chuqurlashib va kelajakdagi saylov davrlarida partiyalararo raqobat kuchayib borishi bilan, yagona uchdan ikki qismlik konsensusni

shakllantirish qobiliyati tobora qiyinlashadi. Boshqa tomondan, agar haqiqiy ko‘p partiyaviy qutblanish yuzaga kelsa, konstruktiv talabning yo‘qligi amaldagi hukumat inqirozi hech qanday institutsional xavfsizlik tarmog‘isiz yuz berishini anglatadi.

1-jadval. Ishonch votumi modellarining qiyosiy tahlili

Institutsional xususiyat	Destruktiv model (Fransiya 4-R., Buyuk B.)	Konstruktiv model (Germaniya, Ispaniya)	O‘zbekiston modeli (2023-y. Konst. 119-modda)
Tashabbus chegarasi	Odatda deputatlarning ma’lum qismi (1/10)	Odatda deputatlarning ma’lum qismi (1/4 yoki 1/10)	Deputatlar umumiy sonining 1/3 qismi
Qabul qilish chegarasi	Oddiy yoki mutlaq ko‘pchilik	Mutlaq ko‘pchilik	Uchdan ikki qism superko‘pchilik (66,6%)
Vorislik talabi	Talab qilinmaydi	Majburiy (Bir vaqtning o‘zida saylash)	Talab qilinmaydi
Asosiy barqarorlashtiruvchi mexanizm	Mavjud emas	Ijobiy ko‘pchilikni	O‘ta yuqori matematik ovoz berish chegarasi

		shakllantirish talabi	
Tizimli xavf profili	“Salbiy ko‘pchilik” va beqarorlikning yuqori xavfi	O‘ta barqaror	Barqarorlik yuqori; biroq “agentning bo‘yin tovlash” xavfi kuchli

Xulosa va amaliy takliflar

Qiyosiy konstitutsiyaviy nazariyani har tomonlama tahlil qilish, tarixiy vaziyatlarni baholash va O‘zbekiston Respublikasining milliy qonunchiligi matnini batafsil tahlil qilish asosida quyidagi ilmiy xulosalar qat’iy shakllantirildi:

1. **Ishonchning asosiy funksiyasi:** Ishonchsizlik votumi shunchaki ramziy imo-ishora emas; u qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi organ o‘rtasidagi Prinsipial-Agent munosabatlarini belgilovchi asosiy institutsional mexanizmdir.

2. **Destruktiv xavf:** An’anaviy destruktiv ishonchsizlik votumi “salbiy ko‘pchilik”ning shakllanishi oldida o‘ta zaifdir. Tarqoq ko‘p partiyaviy tizimlarda ushbu model halokatli muxolifatni kuchli rag‘batlantiradi va muntazam ravishda surunkali hukumat beqarorligi va xavfli hokimiyat vakuumlarini yuzaga keltiradi.

3. **Konstruktiv himoya:** Konstruktiv ishonchsizlik votumi ijro etuvchi hokimiyatni iste’foga chiqarish aktini vorisni saylash bilan bevosita birlashtirish orqali salbiy ko‘pchilikni samarali neytrallaydi.

4. **O‘zbekistonning institutsional gibridi:** 2023-yilgi Konstitutsiyaning 117 va 119-moddalari tarkibiy jihatdan destruktiv, biroq uchdan ikki qism superko‘pchilik chegarasi tufayli o‘ta cheklovchi mexanizmni o‘rnatadi. Garchi bu asossiz beqarorlikning oldini olishda samarali bo‘lsa-da, ijro etuvchi hokimiyatni

qonun chiqaruvchi organdan haddan tashqari uzoqlashtirib (daxlsiz qilib) qo'yish xavfini tug'diradi.

5. **Saylov tizimining ta'siri:** O'zbekistonning 2024-yilda aralash saylov tizimiga strategik o'tishi muqarrar ravishda siyosiy xilma-xillikni oshiradi. Ijro etuvchi hokimiyatni himoya qilish uchun faqat raqamli superko'pchilik to'sig'iga tayanish ko'pincha proporsional vakillik yuzaga keltiradigan tarqoq reallikka mutlaqo to'g'ri kelmaydi.

Ilmiy va amaliy taklif:

“Yangi O'zbekiston” islohotlarining strategik trayektoriyasini hisobga olgan holda, ishonch votumining amaldagi konstitutsiyaviy dizayni kelajakda qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Superko'pchilik talabi o'tmas qurol sifatida ishlaydi; u parlamentning yakuniy nazorat qobiliyatini amalda falaj qilish orqali ijro etuvchi hokimiyatni himoya qiladi.

Mahalliy qonun chiqaruvchilar va konstitutsiyaviy ekspertlarga milliy qonunchilikka **konstruktiv ishonchsizlik votumi** elementlarini bevosita kiritishni ko'rib chiqish ilmiy va amaliy jihatdan taklif etiladi. Xususan, kelgusidagi konstitutsiyaviy yoki qonunchilikka oid o'zgartirishlar 119-moddani shunday qayta tuzishi mumkinki, unda ishonchsizlik votumi to'g'risidagi taklif bilan bir vaqtda Bosh vazir lavozimiga aniq, yashovchan voris nomzodi ko'rsatilishi qat'iy belgilanishi mumkin. Natijada, ushbu tizim joriy etilgan taqdirda 2/3 qismlik qat'iy superko'pchilik chegarasini mutlaq ko'pchilikka (deputatlar umumiy sonining 50 foizidan ko'prog'iga) xavfsiz tarzda tushirish mumkin bo'ladi.

Ushbu strategik qayta sozlash maqbul institutsional muvozanatga erishishni ta'minlaydi: u Vazirlar Mahkamasini parlamentning dinamik irodasi oldida sezilarli darajada hisobdor qiladi hamda ayni paytda temirdek mustahkam tizimli barqarorlikni kafolatlaydi, opportunistik hukumat inqirozlarining oldini oladi va O'zbekistonning konstitutsiyaviy muhandislik bo'yicha eng yuqori xalqaro standartlarga muvofiqligini mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Library of Congress. Uzbekistan: New Constitution Takes Effect [Elektron manba] // Global Legal Monitor. – 2023. – URL:
2. Ismailova, G. Uzbekistan's Proposed Constitutional Overhaul: Charting a Course Toward Liberal Values in Central Asia [Elektron manba] // ConstitutionNet. – 2023.
3. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (2023-yil 30-apreldagi referendum natijalariga ko‘ra qabul qilingan tahriri). – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
4. Rakhimov, M., Bekov, I. Participation of Factions of Political Parties in the Process of Parliamentary Oversight [Elektron manba] // Neliti. – 2020.
5. Inter-Parliamentary Union (IPU). Parliaments and Human Rights. – Geneva: IPU, 2016.
6. Strøm, K. Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies // European Journal of Political Research. – 2000. – Vol. 37, No. 3.
7. Constitution of the Kingdom of Spain. Article 113. – Madrid: Boletín Oficial del Estado.
8. O‘zbekiston Respublikasining "O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to‘g‘risida"gi Qonuni // O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi (Lex.uz).
9. Stroikov. The results of the 2024 parliamentary elections in Uzbekistan and the modernization of electoral processes // RCSI Journals Platform. – 2024.